

УДК 372.41

Палихата Е. Я.*

МЕТОДИКА СПРИЙМАННЯ ОБРАЗУ ПЕРСОНАЖА ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ В УМОВАХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

У статті висвітлено методику роботи над характеристикою образів персонажів художніх творів у початкових класах загальноосвітньої школи на уроках літературного читання. Вона реалізується через детальний аналіз поведінки героїв, їхніх учинків, опис зовнішності, характеру, порівняння з іншими героями для виявлення виховного потенціалу твору.

З'ясовано роль психологічних чинників у сприйманні учнями змісту художнього твору за допомогою характеристики образів літературних персонажів, що проводиться з урахуванням текстотворчих, літературознавчих, лінгвістичних і дидактичних особливостей тексту. Зосереджено увагу на детальних зразках аналізу художніх текстів, розміщених у підручниках літературного читання для другого і третього класів. У них демонструється робота над розумінням змісту дитячого художнього твору, висвітленням позитивних і негативних рис персонажів, ставленням до вчинків інших героїв, навколишньої природи та виховний вплив на молодших школярів.

Запропоновано методику сприймання образів персонажів художнього твору згідно з такими параметрами, як констатувальний, що сприяє загальному ознайомленню з текстом, місцем кожного героя в межах твору та виробленню первинного враження від поведінки кожного персонажа; аналітичний, за умов якого розглядаються проблеми героїв, актуальні ситуації їхньої поведінки й спілкування; естетичний, що забезпечує успішне сприймання змісту твору, героїв і подій, відображених автором.

Описані важливі структурні компоненти методичної роботи над ознайомленням учнів початкових класів з образами персонажів художньої літератури в лінгвістичному висвітленні портретної характеристики, життєвої позиції кожного героя за допомогою відповідних методів, прийомів і засобів, що допомагають у сприйманні образів персонажів, змальованих автором художнього твору.

Ключові слова: проблеми сприймання, художній твір, образ персонажа, методи, прийоми, засоби навчання, літературний і лінгвістичний аналіз.

Формування в учнів повноцінних навичок читання як базових у системі початкового навчання відбувається за допомогою ознайомлення з дитячою літературою різної тематики через художні образи персонажів, їхні морально-етичні цінності – характер, поведінку, вчинки [2, с. 62].

Упродовж навчання в початкових класах учні розвивають різні компоненти техніки читання (темп, правильність, виразність тощо), які сприяють сприйманню змісту художнього твору, образів персонажів, усвідомленню ідеї твору.

Проблема сприймання художнього образу досліджувалася багатьма ученими, починаючи з часів Стародавньої Греції (Аристотель), Київської Русі (О. Сліпушко) і завершуючи студіюваннями про характеристику персонажів художніх творів на сучасному етапі розвитку методики літературного читання (О. Вашуленко, К. Гнатенко, А. Капська, Ю. Ковалів, І. Ковальська, А. Лапіна, А. Ліпаєв, Г. Удяк та ін.).

У науково-методичній літературі пропонується аналіз художніх образів окремо в літературознавчому і лінгвістичному аспектах, хоча на уроках літературного читання характеристика персонажів відбувається за допомогою аналізу їхніх вчинків, поведінки, портрету, зовнішності, характеру, що здійснюється засобами лінгвістичного аналізу. Тож актуальність нашого дослідження зумовлена потребою об'єднання методики сприймання образу персонажа художнього твору в умовах взаємозв'язку мови і літератури.

*© Палихата Е. Я.

Мета статті – запропонувати методику роботи над літературознавчою й лінгвістичною характеристикою персонажів художніх творів на уроках літературного читання.

Для досягнення мети статті потрібно було розв'язати такі завдання:

– з'ясувати роль вікових і психологічних особливостей у сприйманні учнями молодших класів поглибленого ознайомлення зі змістом художнього твору за допомогою літературознавчої та лінгвістичної характеристики образів літературних персонажів;

– висвітлити актуальні структурні компоненти методичної роботи над ознайомленням з образами художньої літератури в поєднанні з лінгвістичним аналізом поведінки й зовнішності кожного персонажа твору, що вивчається в початковій школі, та їхнім виховним впливом на читачів.

Художні тексти для підручників із літературного читання добираються авторами з урахуванням вікових особливостей школярів, їхніх можливостей пізнавального розвитку і сприймання поведінки героїв, що породжує в дітей відчуття ставлення до образів персонажів залежно від опису характерних рис і поведінки.

Сприймання образу художнього твору учнями молодших класів – це психічний процес, який полягає в цілісному відображенні в уяві ідивідуумів картин світу героїв, їхньої поведінки під впливом фізичних подразників на рецептори чуття від читання чи слухання змісту тексту. Процес сприймання характеристики героїв має цілком суб'єктивний та індивідуальний характер, що залежить від наявних знань школярів, їхнього досвіду й загального розвитку особистості. Сприймання тексту на слух відбувається за допомогою його прочитання дорослим чи самим учнем. Чим молодший школяр, тим краще він сприймає зміст тексту, прочитаний дорослими (батьками, учителем тощо). Під час самостійного ознайомлення з текстом у зв'язку зі слабо розвиненою технікою читання учні часто не усвідомлюють його змісту, тому що забувають, доки повільно прочитають до кінця. У такому випадку уява школяра не зуміла створити художнього образу героїв тексту, картин світу, у яких постають літературні герої, їхня поведінка, і в результаті не відбувається повного глибокого сприйняття змісту художнього твору, утрачається вплив виховного компонента від читання.

У дітей молодшого шкільного віку суттєво відрізняється сприймання слухове й зорове. *Слухове сприймання* художнього тексту на уроках літературного читання відбувається за допомогою певних допоміжних опор або без них. Згідно з цим виділяємо сприймання змісту літературного тексту: 1) лише на слух; 2) на слух за допомогою поданої ілюстрації описаної в тексті ситуації; 3) на слух за допомогою серії ілюстрацій, що яскраво відображають картини світу, змальовані в змісті. *Зорове сприймання* відбувається, коли учень читає текст самостійно. Він має можливість сприйняти зміст тексту, побачити опис зовнішності персонажів, виділити особливості характеру образів, їхньої поведінки, спостерігати за мовою героїв, вчинками тощо.

У результаті маємо різне за якістю сприймання учнями змісту тексту, що виражається ставленням читача до сприйнятого (почутого чи прочитаного): 1) захоплення; 2) художньої насолоди; 3) перенесення переживань від вчинків героїв тексту в план особистих асоціацій читача; 4) накладання поведінки персонажів на власний життєвий досвід школярів; 5) розуміння ідейного спрямування твору через образи його героїв.

Ознайомлення з образами персонажів прочитаних чи почутих художніх творів сприяє розвитку в учнів психологічних особливостей, зокрема: здатності до спостереження за літературними героями, співпереживання, функціонування відтворювальної уяви, емоційно-образної пам'яті, мислення під час сприймання художніх образів.

Художнє сприймання образів персонажів відбувається відповідно до таких етапів:

1) констатувального, під час якого сприймання обмежується загальним ознайомленням із текстом, місцем кожного героя (головне чи другорядне), первинним враженням від кожного образу;

2) аналітичного, за умов якого розглядаються проблеми героїв, конфліктні ситуації поведінки й спілкування, що відображені відповідно до правдивих життєвих умов;

3) естетичного, що забезпечує мистецтво сприймання змісту твору, різнобарв'я героїв і подій, пов'язаних із ними, розуміння авторської позиції, вираженої в змалюванні образів персонажів.

Аналіз дитячих літературних творів можна проводити за відповідними параметрами: 1) текстознавчими; 2) літературознавчими; 3) лінгвістичними; 4) дидактичними.

Текстознавчий аналіз дитячого твору проводиться за обдуманими, логічно побудованими запитаннями учителя, що допомагає глибше сприйняти зміст твору, його виховне спрямування. Наприклад:

Запитання і завдання	Методичні пояснення
– Про що йдеться в тексті?	Замість запитання «Яка тема твору?», оскільки діти у початкових класах не знають, що таке тема.
– Чи відповідає зміст прочитаного тексту його заголовку?	Якщо текст без заголовка, учитель після його прочитання дає завдання дібрати назву тексту (учні пропонують заголовки, з яких вибирається найбільш влучний, доречний).
– Доберіть заголовки до першого (другого, третього ...) абзацу тексту.	Добирання заголовків до абзаців відбувається так, як і до цілісного тексту без заголовка.
– До якого типу мовлення належить кожний абзац тексту – розповіді, опису чи роздуму?	При цьому виконуються завдання за допомогою низки уточнюючих завдань і запитань для глибшого розуміння і доступного сприймання молодшими школярами: 1) прочитайте перший абзац, 2) що в ньому подається – розповідь, опис чи роздум?
– Зачитайте вступ тексту.	Учитель з учнями з'ясовує, про що йдеться у вступі.
– Для чого подається вступ у тексті?	Відповідь можуть дати або учні, або учитель.
– Зачитайте основну частину тексту.	За допомогою уточнюючих запитань учитель з'ясовує, для чого потрібна основна частина в тексті.
– Зачитайте кінцівку тексту.	Учитель допомагає учням зрозуміти моральний компонент твору.

Завершальними запитаннями можуть бути такі:

– У якій частині описані герої твору? Які з героїв твору, на вашу думку, головні, а які другорядні? Хто з героїв твору вам найбільше подобається? Чому? Із кого з них можна брати приклад?

Літературознавчий аналіз тексту пропонуємо проводити за питаннями, які стосуються автора тексту, жанру твору, аналізу розвитку дії, в основі якого «лежить робота над сюжетом і його елементами. При цьому розбір іде від характеру до вчинку, від події до ідеї тексту [1, с. 7–9].

Діти під керівництвом учителя знаходять риси кожної частини тексту, що вказує на цілісність тексту, забезпечується органічним зв'язком окремого з цілим. Події у творі розміщені в їхній послідовності, вони доступні молодшим школярам, зацікавлюють

досить часто невеликим обсягом і простою композицією. Запитання для літературознавчого аналізу можуть бути такими:

– Хто автор цього літературного твору?

– До якого жанру належить літературний твір? (Епічного, ліричного, драматичного, гумористичного, сатиричного).

У випадку нерозуміння запитання учитель допомагає учням визначитися за допомогою додаткових запитань:

– Чи це віршований твір? – А може, це драматичний твір, тобто побудований лише за допомогою реплік героїв? – Від якої особи іде виклад тексту? (Першої, третьої) тощо.

Учитель пропонує зачитати опис подій, що стосуються розвитку дії у творі, допомагає учням визначитися з розумінням завдання і читанням уривка тексту за допомогою завдань:

– Прочитайте характеристику головного героя.

– Подайте портрет образу персонажа (ім'я).

– Прочитайте про ставлення головного героя до інших персонажів...

Так проводиться робота над текстами різних типів мовлення (опис, розповідь, роздум), оскільки тексти стають основою не тільки для вивчення літературного читання, але й для вивчення мови [3, с. 35].

Лінгвістичний аналіз стосується мови художнього тексту твору (тропи як прийоми виразності та використання слів у невластивому значенні, стилістичні фігури (без називання понять), що вживаються для оздобу мовлення). У початкових класах учні вивчають порівняння, звертання, слова близькі і протилежні за значенням, речення за метою висловлювання, слова ввічливості (чарівні слова), діалог. Запитання учителя під час лінгвістичного аналізу зумовлені вивченим мовним матеріалом і запитання при цьому можуть бути такими:

– Знайдіть у тексті звертання. Зачитайте речення зі звертаннями з потрібною інтонацією, що відповідає змісту твору. Як звертання вказує на ставлення автора до героя твору?

– З ким/чим порівнюється героїня/герой? Прочитайте інші порівняння, що є в тексті? Чи вказує порівняння на ставлення автора до персонажа?

– Які слова ввічливості трапляються в тексті?

– Хто з героїв їх використовує?

– Що можна сказати про людину, що вживає формули мовленнєвого етикету?

– За допомогою яких слів близьких за значенням характеризується головний/другорядний персонаж твору?

– Зачитайте діалог між дійовими особами. Що можна сказати про цих героїв, ураховуючи зміст діалогу?

Під час лінгвістичного аналізу пропонуємо звертати увагу школярів на:

1) образні слова (епітети, порівняння) чи словосполучення;

2) мовні засоби, які використовуються для демонстрування настроїв, почуттів героїв;

3) слова, ужиті в переносному значенні;

4) слова, що виражають зменшувально-пестливе чи згрубіле значення.

Лінгвістичний аналіз тексту учнями початкових класів дадуть можливість звернути увагу не лише на важливі моменти твору, але й на уміннях помічати образотворчі засоби, якими автор прикрашає героїв, підвищує або знижують їхню привабливість.

Морально-дидактичний аналіз тексту має виховне спрямування. З метою досягнення виховної мети учитель може поставити такі запитання:

– Чому вчить нас зміст літературного твору?

– Хто з героїв вам сподобався найбільше?

– Які вчинки героїв вам сподобалися?

- Які дії персонажів викликають несприйняття, відразу?
- Чому дії героя/героїв вам сподобалися/не сподобалися?
- Які з героїв твору, на вашу думку, є позитивними й можуть служити прикладом для наслідування?

Розглянемо приклади характеристики образів персонажів художніх творів, що вивчаються на уроках літературного читання в початкових класах. Наприклад, у *другому класі* [4, с. 40] учні ознайомлюються з казкою «Півник і двоє мишенят». Щоб подати характеристику образів персонажів, пропонуємо такі запитання, на які мають відповісти школярі після ознайомлення зі змістом тексту:

– Про кого йдеться в казці? (Про півника Голосисте Горлечко і двох мишенят – Круть і Верть).

– Яким показаний у казці півник? (Терплячим, працьовитим і справедливим).

– У чому проявляються ці риси півника? У чому бачимо терплячість? (Виконував всю роботу сам і не докоряв мишенят, що ті не допомагали).

– А працьовитість у чому спостерігаємо? (У тому, що дуже рано вставав, цілий день працював, дотримувався послідовності в роботі, починаючи зі збирання колосків до випікання пирогів).

– Яка приказка частково може стосуватися працьовитості півника? (Уставай разом із півнями, а лягай разом із курми)

– У чому спостерігаємо справедливість півника? Скажіть свою думку за допомогою приказки (Хто не працює, той не їсть).

Схарактеризуємо мишенят.

– Як називаються мишенята? (Круть і Верть).

– Про що говорять уже імена мишенят? (Про те, що мишенята любили танцювати, гратися в довгу лозу, скакати, веселитися, співати, тобто крутитися і вертітися).

– Чому мишенята щораз тихіше відповідали на запитання півника, коли сіли за стіл? (Мабуть, вони починали розуміти, що ні в чому не допомагали півникові, тому вони потихеньку виходили із-за стола).

– Як ви вважаєте, чи не занадто суворо поставився півник до мишенят, коли своїми запитаннями дав їм зрозуміти, що за столом вони зайві?

– Півник хотів навчити чи провчити мишенят?

– Як ви вважаєте, чи є повчальною казка «Півник і двоє мишенят»?

– То чому нас учить ця казка? (Бути співчутливими, допомагати іншим. Не бути ледарем).

– Чи справді мишенята були настільки неспівчутливими і ледарями, чи, може, вони ще недосвідчені, і якби знали, що будуть випечені такі смачні пироги, то допомагали б півникові Голосисте Горлечко? (Так, вони ще маленькі, але ця подія навчить мишенят, і вони стануть більш обачливими і будуть намагатися допомагати іншим завжди, навіть тоді, коли не будуть мати з цього жодної користі для себе).

Пропонуємо роботу над характеристикою образу персонажа твору Олеся Донченка «Лісовою стежкою» на уроці літературного читання в *третьому класі* [5, с. 13]. Після ознайомлення зі змістом оповідання проводиться бесіда за допомогою запитань, до яких подаємо передбачувані відповіді:

– Як інакше можна назвати оповідання? (Улянка-кульбабка).

– Чому саме так? (Тому що про це сказано у тексті: «Хустинка в неї збилася набік, і з-під неї вибилася хмарка льняного волосся, білого і легкого, як пух, – дмухне вітерець, так воно розлетиться навколо. І тепер дівчинка стала дивно схожа на кульбабу. У школі її подружки так і кликали завжди: Улянка-кульбабка»).

– Як автор описав одяг дівчинки, що йшла лісовою стежкою? («На ній була картата новенька кофтина, синя спідниця й біла хустинка, як терен-цвіт»).

– Який портрет дівчинки подав автор? («...хустинка різко відтіняла чорні брови дівчинки, її засмагле обличчя й світлі очі. Такі світлі й зелені, що в темряві вони, мабуть,

блимають, як світлячки. Її кругле ніжне підборіддя схоже було на яблуко, а припечений сонцем кирпатенький ніс скидався на жовту лісову грушку, яка вистигла проти сонця ...»).

– Знайдіть у тексті репліки-звертання дівчинки до берізки; до лісу. («Здрастуйте, сестри-берізки, вас не впізнати сьогодні. Чи ви це, мої білокорі?»; «Ой, який же ти став тепер, мій лісе-брате! Як же ти пишно прибрався!»).

– Про що свідчать ці звертання? (Дівчинка дуже любить природу. Коли йде зі школи, то заходить до лісу, милується природою, захоплюється нею).

– Чому вчить нас це оповідання? (Любові до природи рідного краю, що впливає на формування патріотичних почуттів дівчинки).

– Чим захоплюються читачі цього оповідання? (Такими прекрасними людьми, як Улянка-кульбабка, яка почуває себе царівною серед української природи).

Лінгвістичний аналіз тексту можна проводити, опираючись на вивчений у початкових класах синтаксичний і лексичний матеріал. В аналізованому тексті твору «Лісовою стежкою» особливо багато є порівнянь. При цьому ставимо запитання:

– З чим порівнюється волосся дівчинки (з льоном); сестри-берізки (із золотими свічками); очі дівчинки (зі світлячками); біла хустина (з терен-цвітом); кирпатенький ніс (з жовтою лісовою грушкою); руки дівчинки (шершаві, як дубова кора, засмагли і подряпані)?

Яскравими є репліки дівчинки в діалозі з природою, які вчитель пропонує виразно прочитати і зробити висновки про ставлення дівчинки до природи рідного краю. Потрібно також звернути увагу учнів на означення предметів: *лісова стежка, старезні дуби, картата новенька кофтина, синя спідниця, чорні брови, засмагле обличчя, крута гора, прозорий струмок, суха деревина, прадавня тварина, жовте листя, блакитне небо, біла хусточка, золотаві свічки, білокорі берізки* тощо, які прикрашають мовлення, роблять його образним.

Аналогічна робота над характеристикою героїв твору відбувається також і на уроках літературного читання в четвертому класі.

У результаті, основними методами роботи над образами персонажів художнього твору є: 1) бесіда за змістом прочитаного тексту; 2) робота за матеріалом підручника; 3) метод вправ із виконання лінгвістичного аналізу тексту з описом характеристики героя; 4) відтворення тексту характеристики образу персонажа; 5) продукування тексту з виконанням творчих завдань учителя; 6) робота над сюжетом твору; 7) виразне читання тексту тощо.

До прийомів аналізу художнього твору належать: 1) обговорення і оцінювання вчинків героїв; 2) мотивація вчинків персонажів; 3) аналіз мовних засобів для розкриття ідейного змісту твору; 4) опора на мовні засоби з урахуванням думки автора; 5) вираження власного ставлення до образів персонажів; 6) зображення героїв в описаних автором умовах; 7) аналіз характерних рис персонажів; 8) усне змалювання героїв і подій; 9) переказ фрагментів твору з описом його героїв тощо.

Отже, робота над літературознавчою й лінгвістичною характеристикою персонажів художніх творів на уроках літературного читання в початкових класах загальноосвітньої школи є важливою й актуальною навчально-виховною проблемою, яка потребує подальших глибоких студіювань.

Перспективи дослідження полягають у розробці методики роботи над образами персонажів художніх творів, що вивчаються в початкових класах на уроках літературного читання, присвячених підготовці учнів до повноцінного сприймання змісту тексту (якісне виразне емоційне первинне прочитання); словникової роботи (з'ясування лексичних значень незрозумілих слів); приділення уваги створенню індивідуальних образів героїв і картин перебування їх у світі в умовах, описаних у тексті художнього твору і створених власною уявою та застосування інноваційних методів і прийомів роботи над образами персонажів художнього твору.

Література:

1. Маштолер О. Художні описи та оповідання школярів. Початкова школа. 1998. № 4. С. 7–9.
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи (зі змінами). Тернопіль: Мандрівець, 2015. 256 с.
3. Палихата Е. Я. Дидактичний текст у методиці навчання української мови: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2018. 207 с.
4. Савченко О. Я. Літературне читання: підручник для 2 класу. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2012. 160 с.
5. Савченко О. Я. Літературне читання. Українська мова. 3 клас: підручник для загальноосвітн. навч. закл. К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. 192 с.

Palykhata E. Ya.

THE METHOD OF PERCEIVING THE IMAGE OF THE CHARACTER OF AN ARTISTIC WORK
IN THE CONDITIONS OF THE INTERRELATION OF LANGUAGE AND LITERATURE

The article describes the method of work on the characterization of images of characters in works of art in elementary school in literary reading lessons. The role of psychological peculiarities in the perception by younger students of the content of the artistic work with the help of characterization of images of literary characters, which is carried out taking into account text-making, literary, linguistic, and didactic features of the text, is revealed. The attention is focused on possible analysis of texts taken from the textbooks of literary reading for the second and third grades, which show the educational aspects of artistic texts, images of the characters - portrait characteristics, actions, character's behavior, statements, attitude towards people and the environment.

The technique of artistic perception of characters' images is proposed in accordance with such parameters as constative, the purpose of which is to promote the general acquaintance with the text and place of each hero within the framework of the work, and to develop the initial impression of the behavior of each character; analytical, under which conditions the problems of heroes, actual situations of their behavior and communication are considered; aesthetic, which ensures successful perception of the content of the work, heroes and events, reflected by the author.

The important structural components of the methodical work on familiarizing the students of elementary school with the images of the characters of the literature in the linguistic coverage of the portrait characterization, the vital position of each hero are described with the help of appropriate methods, techniques and means that help to perceive the image of each character depicted by the author of the work of art.

The important structural components of the methodical work on familiarization of elementary school students with the characters of artistic literature in linguistic elucidation of portrait characteristics, life positions of each character with the help of appropriate methods, techniques and tools are described. They help perceive the image of each character depicted by the author of a work of art.

Key words: problems of perception, a work of art, image of the character, methods, techniques, learning tools, literary and linguistic analysis.

Дата надходження статті: «28» вересня 2018 р.

УДК 378.14

Мізюк В. А.*

ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

В умовах сучасного інформаційного суспільства перед освітою поставлено завдання пошуку та вдосконалення методів навчання, які зорієнтовані не лише на освітні вимоги, а й на особливості студента.

Система дистанційного навчання, яка є орієнтиром упровадження електронного навчання в освітній процес, має як позитивні, так і негативні аспекти під час організації

*© Мізюк В. А.